

סימן ח

בענין אם מותר להדק קשר הציצית בשבת

שא"ל. הנה מנהג העולם שכאשר בודקים את הציציות בבוקר ורואים שהקשר התחתון התרופף, להדקו ולמותחו אפילו ביום שבת קודש. וראינו בספר שש"כ והביא דבריו בספר השבת והלכותיה ועוד, שאסור לעשות כן, ועל כן שואלים אנחנו אם יש למנהג העולם על מה לסמוך, ואם צריכים להזהירם על זה, או למחות בהם.

תשובה. מלאכת הקושר היא אחת המלאכות הרגילות אצל האדם שבנקל אפשר שיכשל בהם וצריכים השגחה ביותר משום שהאדם רגיל בזה בימות החול הרבה והידים עסקניות הן בדבר זה תמיד, וכמ"ש בבא"ח (ש"ש כי תשא אות א'), ובהיותו לא ברור לאנשים כ"כ מה אסור ומה מדאורייתא ומה מדרבנן, על כן אכתוב בקצרה כללי מלאכת קושר עד שנגיע לקשר על קשר שהוא הנושא שלנו.

שדרכו של הקשר הזה להתירו בזמן מסויים ואין מתקיים בתמידות, אזי אפילו שהוא קשר חזק וצריך בשבילו אומן לקשרו אינו אסור אלא מדרבנן ונקרא קשר שאינו של קיימא. ואם הוא קשר שדרכו להתירו באותו יום מותר לקשרו לכתחילה אפילו הוא מעשה אומן דאין שם קשר עליו כלל. וי"א שלשיטה זו כל קשר שדרכו להתירו תוך שבעה ימים מותר לקשרו שדינו כדין קשר שדרכו להתירו בו ביום. ולרמב"ם והעומדים בשיטתו אין חייב מדאורייתא אלא כשנתמלאו שני תנאים, קשר של קיימא וגם מעשה אומן, אבל קשר של קיימא בלא מעשה אומן, או מעשה אומן בלא קשר של קיימא, פטור אבל אסור מדרבנן. אינו מעשה אומן וגם אינו קשר של קיימא מותר. ומר"ן בשו"ע פסק כדעת הרמב"ם ודעימיה, והרמ"א חושש לחומרות שניהם, כמבואר כ"ז בשו"ע סי' שי"ז ס"א וע"ש באחרונים.

והגדרת קשר אומן, כתב מר"ן שם כגון קשר הגמלים וקשר הספנים וכדו' שצריך אומנות מיוחדת כדי לקשרם, ומפשטות דבריו משמע שהקושר שני קשרים זה ע"ג זה שיכול כל הדיוט וילד לקשור אינו בכלל מעשה אומן, ורק הרמ"א בהג"ה בסוף הסעיף כתב שי"א דיש להזהר שלא להתיר שום קשר שהוא שני קשרים זה ע"ג זה דאין אנו בקיאים איזה מיקרי קשר של אומן, ע"ש. וקצת תמוה הוא מה ענין אין אנו בקיאים, והרי קשר כפול כל הדיוט יכול

הנה בגמ' שבת (ק"א:) מבואר שיש ג' מיני קשרים, א) חייב עליו חטאת (מדאורייתא), ב) פטור אבל אסור (מדרבנן), ג) מותר. ולרש"י והעומדים בשיטתו, קשר שדרכו שישאר כך לעולם שהקושרים אותו אינם קוצבים זמן להתירו אלא אדרבה קושרים אותו על מנת להתקיים כך תמיד, אע"פ שהוא קשר שיכול כל אדם לקשור ואין צריך לו אומן הרי זה קשר שאסור מדאורייתא ונקרא קשר של קיימא. ואם הוא קשר שאין דרכו לקשרו רק לזמן, דהיינו

לקשור וא"כ אינו מעשה אומן וזה פשוט, אולם מקורו של הרמ"א הוא בשלטי הגבורים (שבת שם), שכתב וקשר אומן לא נתברר לי היטב ⁽¹²³⁴⁵⁶⁷⁸⁹⁰⁾ היאך הוא, מיהו נראה מלשון האלפסי שהוא קשר שקושרים אותו הדק היטב, ומכאן נראה לי שיצאה האזהרה שכשקושרים שני קשרים זה על זה שאין מתירים אותם בשבת ואע"פ שההוא קשר עשוי לקשור ולהתיר בו ביום ואינו קשר של קיימא אעפ"כ נזהרים בקשירתו ובהתרתו משום דהוי קשר אמיץ, עכ"ל. הנה מלשונו משמע שלא ברור לו ורק משום שנראה מלשון הרי"ף שקשר אומן עיקר עניינו אינו האומן אלא זה שהוא קשור הדק היטב, ואפי' אם ההדיוט קושרו קשר הדק היטב קשר אומן מיקרי, מזה יצא מנהג העולם שנהגים בו.

ברם מר"ן לא הביא את דברי שלטי הגבורים הללו, ואדרבה ממ"ש להלן הקושר קשר של קיימא ואינו מעשה אומן פטור כיצד נפסקה לו רצועה וקשרה, נפסק החבל וקשרו או שקשר רסן בהמה הרי זה פטור וכן כל כיוצא באלו הקשרים שהם מעשה הדיוט וכל אדם קושר אותם לקיימא עכ"ל, והנה הדבר ברור לכל בר דעת שכל הנ"ל צריכים קשר כפול או לפחות אחיזת ראשי שניהם בקשר אחד וזה נחשב ג"כ כקשר כפול וכמ"ש הרמ"א והאחרונים שם, יוצא לפ"ז פשוט שלדעת מר"ן שני קשרים זע"ז אינם מעשה אומן.

ובאמת הברכי יוסף (שם) כתב, ובגלילותינו פשט המנהג לקשור שני קשרים בחגורתו אשר במתניו שאינו של קיימא והוא של הדיוט ולית דחש להא אלא מיעוטא דמיעוטא דבטילי במיעוטייהו, עכ"ל. ומשמע בפשיטות שמותר אפילו קשר

מהודק ושכן המנהג. ועיין בילקוט יוסף (שבת ב' סי' שי"ז אות ח' ובהערה ט"ז), אמנם בכה"ח (שם אות כ"ג) כתב ע"ז ונראה דהיינו בקשר שאינו מהודק, וכדומה לזה כתב הנאמן נר"ו (בשו"ת איש מצליח ח"א דף ק"ט בהערה ב') שהיינו דוקא בחגורה רחבה שאינה מתהדקת היטב, מ"מ משמע ^(אוצר החכמה) מזה שבא לחלוק על הרמ"א, ואע"ג שברב פעלים (ח"ב או"ח סי' מ"ד) כתב שהחיד"א לא גילה דעתו רק כתב מנהג אנשי מקומו, ע"ש, מ"מ מנהג זה הוא דלא כהרמ"א.

והנה מצאנו בשו"ת מהרש"ם (ח"ו סי' ל"ד) שאין לקשור בשבת קשר שני על קשר שהיה קשור מלפני השבת ולמד כן מכתב אות אחת והשלימה לספר דלהשלים שאני ע"ש, וכעין זה כתב בתולדות שמואל (צ"ט:) שהקושר בשבת קשר שני על קשר אחד הקשור מבעוד יום ועי"ז נעשה קשר של קיימא חייב שדומה לתבשיל שנתבשל מע"ש עד פחות ממאכל בן דרוסאי ובשבת השלים בשולו שחייב, אבל אם היה קשור כבר שני קשרים בע"ש ובשבת הוסיף קשר שלישי או יותר פטור אפילו אם אח"כ הותרו שני קשרים ראשונים ונשארו רק הקשרים שנקשרו בשבת, שזה דומה לנועל ביתו לשמרו ונמצא צבי שמור בתוכו. ובשו"ת אז נדברו (ח"ג סי' כ"ב) דחה דבריו וחילק שבמלאכת הבישול כל המבשל תבשיל שנמצא קרוב למאכל בן דרוסאי ובשלו מעט עד שהגיע למאכל בן דרוסאי נעשתה כאן מלאכת מבשל שלימה, אולם למ"ד ששני קשרים זע"ז מעשה אומן הרי כל קשר הוא הוא חצי מעשה ממלאכת הקשירה ודומה לעשה עקירה בע"ש והנחה בשבת שפטור, ואף שלפעמים חייב על קשר אחד, היינו בקשר בראש החוט שנחשב כשני קשרים ואין חסרון במעשה המלאכה, ע"ש.

קשר תחתון של ציצית שהתרופף, ע"ש, ולפי מ"ש לעיל שלדעת מר"ן קשר כפול אינו מעשה אומן וכן המנהג, א"כ גם לדעת הרמב"ם מותר להדק קשר כפול רגיל רפוי דלא תלוי בהידוק, ואף לדעת כה"ח הנ"ל בציציות מיהא לא נחשב הקשר הכפול מעשה אומן שהרי הם לא מתהדקים היטב ומתרופף הקשר תדיר וכנ"ל, וכנגד כל זה עומד המנהג.

¹²³⁴⁵⁶⁷

וגם בתולדות שמואל שם הביא שראה שרוב העם מהדקים קשר תחתון של ציצית שכמעט קט מתרופף אפילו בש"ק, אלא שהוא מזהיר על זה וטוען שזה מחוסר ידיעה ושלפעמים יש חיוב חטאת ע"ש, וע"ז מעיר באז נדברו שם שחיוב חטאת אין. ומצאתי בשו"ת באר משה (לרבי משה בן אברהם זצ"ל, נדפס בוילנא תרס"ה) בסי' ק"צ שנשאל ע"ז, וענה שמאחר דאין הקשר שנתרופף מעכב מצות ציצית טוב שלא להדק הקשר בכל אופן כדי להוציא עצמו מהמחלוקת, אבל ברפוי בלא שום דחיקה יסמוך קצת הקשירה השניה לקשירה הראשונה ובכהאי גוונא כו"ע מודים דשרי. ובגוף השאלה להדק הקשר, קשה להכריע בין החולקים ועצתי היא דרך ישכון אור, עכ"ל.

והנה בצירוף כל צדדי ההיתר הנ"ל נלענ"ד שיש לנוהגים להדק על מה שיסמוכו והמחמיר תבוא עליו ברכה, וברור שאין למחות במקילים.

ולפי"ז נבא לפשוט השאלה, הנה דבר ברור שקשר הציצית בעקרון נחשב קשר של קיימא שהרי אינו עשוי להתירו לעולם, ברם יש כאן לדון בהיות ועינינו רואות שהוא מתרופף חדשים לבקרים אולי זה מחשיבו קשר שאינו של קיימא וכמו שרצה לומר השואל בשו"ת אז נדברו שם, ואף המחבר לא דחה דבריו מכל וכל אלא השאיר צד שאולי זה נקרא מלאכה שאינה מתקיימת ואזי האיסור מיהא מדרבנן ע"ש, ואם קשירה זו היתה ע"מ להתירה בזמן מסויים היה מקום להתיר גם לדעת כה"ח והנאמ"ן הנ"ל שהיא דומה לחגורה רחבה שאינה מתהדקת, וגם בציציות העשויות צמר שבטבעם אינם מתהדקות כ"כ ובכל עת ובכל זמן מתרופפות כנודע (ועיין דברי השואל באז נדברו הנ"ל). ועוד יש מקום לדון כאן את דין הקשר התחתון שהוא בדרך כלל מתרופף כדין קשר שלישי שמותר אפילו בשל קיימא וכמ"ש לעיל, שהרי שם מדובר על קשר המחבר שני חלקי החוט או המשיחה ומוסיף עליו עוד קשר וזה עושה אותו חזק ואמיץ, ברם כאן הרי הקשר העליון הוא קשור על החוליות התחתונות וזה כבר חזק ואמיץ ויש לדונו כשני קשרים וממילא הקשר התחתון נחשב כקשר שלישי. ועוד יש לדון בעיקר הידוק קשר רופף שהרי בקצות השלחן (סי' קכ"ג בבדי השלחן סק"ד שהוא המקור לשש"כ שבשאלה) תלה הדבר במחלוקת, שלדעת הרא"ש מותר להדק קשר רפוי ולדעת הרמב"ם אסור (וכ"ז בצירוף סברת שלטי הגבורים הנ"ל) ויצא לו שאסור להדק

סימן ט

בענין תפילין דשימושא רבה

בס"ד יום שלישי ו' כסליו תשנ"ג לפ"ק

לכ' ידידנו הדגול

אשר שאלת ממני לחוות דעי בענין הברכה על תפילין דשימושא רבה למי שמניחן בתפילת המנחה, והקשית לשאול איך מברכים והרי תפילין אלו מעלתם גבוהה עד מאוד עוד יותר מתפילין דר"ת, ומעתה ק"ו הוא אם על תפילין דר"ת אין מברכים כל שכן שאין מברכים על תפילין דשימושא רבה.

ובכדי שנוכל להשיב תשובה כהוגן חייבים אנו לפרוש היריעה בענין תפילין דרש"י ור"ת, ומהו תפילין דשימושא רבה ומה עניינו ע"פ הפשט וע"פ דברי רבינו האר"י ז"ל, ועל כן נתחיל מהגמרא והפוסקים ונבאר הענין בטוב טעם ודעת בס"ד.

איתא בגמ' (מנחות לד:) ת"ר כיצד כסדרן, קדש לי והיה כי יבאך מימין, שמע והיה אם שמוע משמאל, והתניא איפכא, אמר אב"י לא קשיא כאן מימינו של קורא כאן מימינו של מניח, והקורא קורא כסדרן. ופי' רש"י כיצד כסדרן, סדר הנחתן. כאן מימינו של קורא כאן מימינו של מניח, כשהקורא עומד כנגד המניח הוי ימינו של זה לשמאל של זה. והקורא קורא כסדרן, כסדר שהם כתובים בתורה מוקדם מוקדם ומאוחר מאוחר, הלכך הא דקתני לעיל קדש והיה כי יביאך מימין מימינו של קורא קאמר, דהשתא כשהוא קורא כדרכו מימינו

לשמאלו נמצא (גירסת השיטה מקובצת) קוראן כסדרן, והא דתנא איפכא דמשמע קדש והיה כי יביאך משמאל אמניח קאמר שהוא ימין של הקורא.

וכתבו התוס', וקשה לר"ת דאמאי פלגינהו וכו' היה לו לומר ראשונה מימין וכל האחרות משמאל, או איפכא דג' ראשונות מימין ורביעית משמאל. (ומחמת קושיא זו מפרש אחרת כדלהלן). והרא"ש והמרדכי וספר התרומה תירצו קושיא זאת, דלפי שהתפילין מונחים באמצע הראש שתי פרשיות מימין האדם ושתיים משמאלו. ובמעדני יום טוב הביא מתשובות הרמב"ן (הם תשובות הרשב"א המיוחסות להרמב"ן) סי' רל"ד דתירץ דלא נקטה דלא תטעה לומר דאין בה קפידא אלא מימין לשמאל, וכדקא חשיב אב"י אע"ג דתני הכי. (ר"ל כדס"ד דאב"י דאין קפידא אלא בימין ושמאל אבל החליף האמצעיות לית לן בה, ודו"ק) ואילו היתה הבריייתא מונה והולכת קדש יביאך שמע והיה אם שמוע, לא הייתי יודע באיזה צד התחיל אם בימין אם בשמאל, הלכך קתני הכי דעכשיו א"א לטעות, ע"כ, עכ"ל המעדני יו"ט. (וכדאי לראות את התשובה בשלמותה ששם באו הדברים מבוארים היטב).

והריעב"צ בהגהותיו על הש"ס כתב לתרץ וז"ל, נ"ב לא קשיא מידי דזוגי זוגי כדכתיבן באורייתא נקטינהו דתרחי

ברם איכא למידק דבברכות (ו.) פרש"י דקאי על שין וד' שבשל ראש, ובבאר היטב רמזה בר"ת שם י' נקרא ר"ת שי"ן ע"ש, ופירשו כן מדכתיב וראו משמע דבר שרואים והפרשיות סתומות ואינן נראות. ויש ליישב כוונתו דמ"מ אנו רואים דהקורא עיקר בזה ע"כ צריך לסדר הפרשיות ג"כ לפי סדר הקורא. וכן איתא בזוהר הקדוש סוף פרשת בא, שד' פרשיות כנגד ד' אותיות של שם הוי"ה ב"ה, וסיים ועל דא כתיב וראו כל עמי הארץ כי שם ד' וגו' אלו תפילין דרישא, ע"ש.

והנה ר"ת בתוס' הנ"ל פירש קדש והיה כי יביאך מימין של קורא, ומשמאל של קורא הוי שמע מבחוץ ואחריה והיה אם שמוע מבפנים, והשתא ניחא מה שחלקו וכו'. וכן רב האי גאון והיה מניח סימן הויות להדדי וכו'. וכתבו שם בתוס' שמה שנראה ממכילתא בפרשת בא כסדר רש"י לא קשה לר"ת דאפ"ל דבמכילתא איירי בסדר הכתיבה וגם ר"ת מודה שסדר הכתיבה כסדר הכתוב בתורה, ורק ההנחה בבתים ההויות להדדי, וכן בפרשיות של יד יכתוב קדש והיה ויניח מקום חלק לוהיה אם שמוע ויכתוב שמע במקום שאחריו ואח"כ יחזור לכתוב פרשת והיה אם שמוע, ע"ש.

והנה תירוץ זה דחוק מעט ופשטות המכילתא שגם הפרשיות מונחות כסדר רש"י, וכן כתב הרשב"א בתשובה הנ"ל (במיוחסות סי' רל"ד) לאחר שתמך יתדותיו (בפסקו כרש"י) על דברי המכילתא הנ"ל, וז"ל, ואע"פ שידעת שיש שינויין דחוקים שאין השכל מקבלם אין ראוי לדחות דברים פשוטים על דברים דחוקים כאלו עכ"ל ע"ש. וצריך אתה לומר גם על זה עכ"ל סודי"ל וכמש"כ לעיל בשם היעב"ץ, ודו"ק.

קמייטא בהדדי כתיבי בספר שמות, ותרתי אחרנייתא בתרייתא בספר דברים, ולא גבי אהדדי כתיבי ומנא ידעינן הי ניהו, להכי פלגינהו כדמפלגי באורייתא ונקטינהו כאורחייהו, הלכך אהא דיוקא [ליכא] למסמך מידי, אלא אם קבלה הוא נקבל. ולא דבר ריק הוא חלילה לחשוד אבות העולם שיבדו דבר זה מליבם, ועכ"ל סודי"ל, עכ"ל. ופירוש דבריו הוא דמאחר והתירוץ כ"כ פשוט ועכ"ז מחמת קושיא זאת פיר"ת אחרת, וזה נראה כאילו בדו דבר זה מליבם ותלו אותו בקושיא כל דהוא, וחלילה לחשוד את ר"ת ודעימיה בזה, ועל כרחנו לומר סוד ה' ליראיו (הוא ר"ת ועכ"ל סודי"ל ודו"ק) ר"ל שיש בידם קבלה וסוד על זה.

ומהרצ"א מזידיצוב זצ"ל תירץ, משום דרז"ל דרשו טט בכתפי שתיים פת באפריקי שתיים, ע"כ חשיב להו זוגי זוגי, ע"ש. ובודאי אם נחפש במפרשים עוד נמצא תירוצים לרוב, ואכמ"ל.

והנה הרמב"ם בפ"ג מהלכות תפילין ה"ה כתב כסדר רש"י, וכתב ע"ז הראב"ד בהשגה וז"ל, והוא תימה שהגמ' הניחה סדר המניח שעושה המצוה ופירשה סדר הקורא שאין לנו צורך בקריאתה, ועוד כי שמע והיה אם שמוע לפי פשוטה מן הראש הוא מתחיל ולא מן האמצע וכו' ע"ש. והנה הקושיא השניה היא כעין קושית התוס' על רש"י, ועל כן נתרץ כנ"ל, ובעל מגדל עוז הוציאה לכוונה אחרת ע"ש. ברם הקושיא הראשונה תקשה גם על שיטת רש"י ודעימיה, וכבר תירץ במגדל עוז וז"ל, י"ל אדרבה הקורא עיקר כי המניח מראה לו האות שבו והוא קורא ומתיירא כדכתיב וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך, ואמר רבי אליעזר הגדול אלו תפילין שבראש, אלמא בראיה תליא מילתא, עכ"ל.

ובאמת מצאנו להחיד"א (בשם הגדולים ^{אוצר החכמה} מע"ס ע' ירושלמי) בשם הראב"ד (בפי' ספר היצירה. ואינו הראב"ד בעל ההשגות וכמ"ש בהקדמת מהר"ח ויטאל על עץ חיים) שהוא עצמו ראה בתלמוד ירושלמי (קדשים, שהיה ביד הראשונים, וכעת בעונותינו הרבים נאבד מאיתנו וחבל על דאבדין) דהויות באמצע כדעת ר"ת, ועפ"ז ביאר מש"כ בתיקוני הזוהר (בהקדמה ט') ובג"ד אוקמוה מארי דתלמודא ירושלמי הויות באמצע, ע"ש.

ומדברי התיקונים הללו נראה שכבר בימים קדומים היתה מחלוקת שמארי דתלמודא ירושלמי ס"ל הויות להדדי, ושכנגדם לא ס"ל הכי, דאלת"ה אמאי נקט ירושלמי הול"ל מארי דתלמוד, ותו לא מידי, ודו"ק. ומעתה אפ"ל דפלוגתא היא בין המכילתא הנ"ל והירושלמי, וכן מבואר בשו"ת יביע אומר ח"א או"ח סי' ג' אות א' ע"ש ותרוה צמאונך. או כלך לדרך זאת דכבר כתבנו לעיל ד' תירוצים פשוטים על קושית ר"ת ולפ"ז שגם פשוט הבבלי מורה כסדר רש"י א"כ פלוגתא היא בין הבבלי לירושלמי. וכ"כ בספר משמרת שלום (דף י:) ד"ה ובס' וד"ה והנה, ע"ש ותרוה צמאונך.

והנה בשיטת רש"י עומדים הרבה ראשונים וכן בשיטת ר"ת (עיין ביביע אומר הנ"ל ותרוה צמאונך) וההכרעה קשה מאוד ולכן כתבו כמה ראשונים (סמ"ג סמ"ק וסה"ת והרא"ש והטור ועוד) שטוב לצאת ידי שניהם ולעשות ב' זוגות אחד כסדר רש"י ואחד כסדר ר"ת ולהניחם ביחד כדי שתחול הברכה על שניהם. וכתב מר"ן בב"י בשם תשובה אשכנזית (וכתב בדרכי משה שהיא בתשובות מהרי"ל סי' קל"ז) שמי שאינו יכול להניח שניהם אזי לא יברך

אלא על תפילין דרש"י הואיל ונוהגים כוותיה, וכמו דבלייל פסח מברכים על מצה לחודה כרבנן ואח"כ עושים כריכה בלא ברכה כהלל וכו' ע"ש, וכן פסקו בטור ושו"ע סי' ל"ד ס"ד, וכן נראה מסקנת הסמ"ג הנ"ל שסיים שבארץ אדום ובארץ ישמעאל נוהגים כסברת רש"י ע"ש, וכמו בכל מחלוקת שקולה שרק המנהג יכריע, וברור.

וברור הוא שכל חומרא זו היא אך ורק על סדר הנחת הפרשיות אי כרש"י או כר"ת, ברם על צורת הכנסת הפרשיות אם זקופות או שוכבות, שלדעת ר"ת צריך להיות שוכבות, לא חשו לזה דר"ת יחיד בשיטה זו וכמ"ש הנודע ביהודה (תניינא או"ח סי' ד') והובא דבריו ביביע אומר הנ"ל והוסיף עוד טעמים ע"ש כל דבריו הנעימים ע"ש ותרוה צמאונך. ^{אוצר החכמה}

ומעתה ברור הדבר שמהאי טעמא לא הוזכרו שיטות אחרות בסדר הפרשיות כשיטת הראב"ד הנ"ל דס"ל דהויות באמצע ברם מסודרים מימין המניח. ושיטה זו לא נזכרה בפוסקים וגם מר"ן בב"י לא הביאה, וכתב ע"ז בפרי מגדים (לאחר שהביא שיטת הראב"ד) וז"ל, ואנו אין לנו רק פירוש ר"ת כמו שכתוב בתוס' ואין לעולם שלשה זוגות רק שניים כמ"ש המחבר, וחדוש בעיני דהב"י לא הזכיר כלום מדברי הראב"ד, ואולי משום דדחוייה היא דעה זו בעיניו לא הזכירה, עכ"ל. ומ"ש דדחוייה אין ר"ל דדחוייה מצד הסברא, אלא מצד דדעת יחידאה היא כנלענ"ד בס"ד. וכן שיטת השימושא רבא המובא בראשונים שהצריך אצבעיים על אצבעיים בתפילין לא הוזכרה בפוסקים מדהיא דעת יחידאה וכנ"ל. ועל כן ברור שע"פ הפשט יש לחוש רק לשיטת רש"י ור"ת בסדר הפרשיות בלבד ותו לא מידי, וברור.

וְלַעֲנִין הברכה מברכים על תפילין דרש"י בלבד, והמניח גם תפילין דר"ת ישתדל לפטרם בברכת התפילין כשמברך על של רש"י, ועל כן הצריכו להניחם ביחד ולברך עליהם ביחד ורק אם א"א יניח א' ויברך ואח"כ יסלקו מיד ויניח השני על סמך אותה ברכה. ורק אם גם זה א"א אזי יניח של רש"י בברכה ויתפלל בהם ואחרי התפילה יניח של ר"ת בלא ברכה וכמו שפסק מר"ן בשו"ע סי' ל"ד ס"ד ע"ש. ועיין ביאור ג' חלוקות אלו בלחם תמודות ובמג"א ומחצית השקל ועטרת זקנים, ואכמ"ל. ונמצינו למדים שבודאי ראוי למי שמניח תפילין דר"ת לשמוע ברכה ממי שמניח תפילין דרש"י ולכוין לצאת יד"ח.

וּמַעֲתָה נפנה בס"ד לבאר דברי הר"ח ויטאל שהעיד על רבינו האר"י ז"ל שמקודם היה מניח ב' זוגות דרש"י ודר"ת כשחרית, ודר"ת בלבד במנחה, ואח"כ צוה לעשות תפילין לפי סברת שמושא רבא אצבעיים על אצבעיים לצורך תפילת מנחה. ותחילה נבאר מה סברת בעל השימוש רבא (הוא רב שר שלום גאון זצ"ל) אם כרש"י או אם כר"ת או הראב"ד או דפליג עלייהו. והנה בזה מצאנו כמה דעות ונפרטם בס"ד אחת לאחת.

התוס' במנחות הנ"ל כתבו שבשמושא רבא משמע כרש"י והביאו לשונו שכתב, ומשוי פרשתא דקדש מימין ביתא קמא ופרשתא דסמוך ליה בביתא תניינא והיה כי יביאך, ופרשתא דשמע בשלישית, ופרשתא דוהיה אם שמוע ברביעית, עכ"ל. וכ"כ הרא"ש בהלכות קטנות בשם השמושא רבא, וכן כתב בהעתקת לשון השמושא רבא שמצא ע"ש. וכן כתב שם הר"י אלברצלוני בשם השמושא רבא אלא שהוא חולק עליו ע"ש, וסיים ואפשר דהוי טעות סופר, ע"ש.

ור"ל דבשמושא רבא המקורי כתוב היות להדדי, (ונבאר עוד להלן בס"ד). ובאמת שכן מצאנו בשו"ת תמים דעים (סי' ע"ט) וז"ל, ופרשיות של תפילין כך נהגו רבותין ז"ל שהיו אנשי מעשה שהיו קובעין היות מלגאו בבתיים של ראש וכו', ועוד בשמושא רבא דנקטי ליה קמאי מפי חכמי הגמ' בהאי לישנא ובעי דליהו היות מלגאו אהדדי וקדש ושמע אבראי, עכ"ל. ותשובה זאת נדפסה ג"כ בשו"ת הראב"י (סי' קפ"ח) ע"ש. ולהדיא מצאנו כן שכתב בעל העיטור (הל' תפילין ח"ג) וז"ל, דבשימוש עתיקא דילן כתוב (כמש"כ בשמו התוס' והרא"ש) וכו'. ובשימוש דכתיב בהלכות הרב (כמש"כ בשמו בשו"ת תמים דעים) ע"כ. וא"כ ברור הוא ששתי נוסחאות יש, לנוסח א' השמושא רבא כסדר רש"י, ולנוסח ב' השמושא רבא כר"ת. (ועיין יביע אומר הנ"ל אות ב', ודו"ק).

וְלַעֲנִין הסדר אם מימין המניח או מימין הקורא, לא כתב השמושא רבא כלום, ובפשטות נראה מדהביאורו התוס' והרא"ש לחזק סברת רש"י משמע דס"ל דהוי לגמרי כרש"י שמתחיל מימין הקורא, ובפרט שהרא"ש בסיכום ההלכתי שבסוף הלכות תפילין שבהלכות קטנות מביא למעשה כמה עניינים שלא הוזכרו אלא בשימוש רבא, ולגבי סדר ההנחה מתחיל מימין הקורא ולא העיר שלשמושא רבא להיפך, משמע שמבין שהשמושא רבא כסדר רש"י לגמרי. ובמרדכי לאחר שהביא את שיטת רש"י כתב והכי איתא בשמושא רבא, ע"ש.

וְלַעֲוִמַתָּם אפשר לדייק להיפך מדברי מהר"י אלברצלוני שהעתיק הרא"ש אחרי שהעתיק דברי השמושא רבא (עיין מעדני יו"ט אות צ' וברא"ש שעם

אוצר החכמה

הנמוק"ג ודו"ק) וז"ל, וכן מצאנו טעותא בהאי שמושא רבא שאין לסמוך עליו כלל מה שכתב ומשווא פרשתא דקדש דימיניה (ברא"ש שעם הנמוק"י הגירסא מימיניה) בביתא קמא וכו' (הכל כסדר רש"י) והאי מילתא טעותא רבה הוא, דהא סידרא דכתיבתא הוא, אבל סדר הכנסתן בנרתיקן שמע בבית ראשון לצד ימין המניחן בראשו, והיה אם שמע ביתא שני סמוך לו, והיה כי יביאך בבית שלישי, קדש בבית רביעי, ואפשר דהוי טעות סופר, עכ"ל.

וכתב עליו בתפארת שמואל (אות א'), נראה לי פירושו שהוא (הר"י אלברצלוני) פסק סדר ההנחה כר"ת וחשיב ליה דעת שכנגדו טעות, גם אפשר דהשיב על מה שכתב לעיל איפכא, ואע"פ שלא כתב לעיל בצד ימין המניח בראשו אלא סתם ימינא קאמר ש"מ משמעו ימין המניח מדלא קאמר בימין הקורא ודו"ק, עכ"ל.

וביאור הדברים הוא, דאיכא למידק אמאי חשיב סברא החולקת טעות וכי כל מאן דפליג אחבריה בסברא יאמר על דבריו טעות, לכן לא די בתירוצו ראשון והוצרך התפארת שמואל לומר תירוצו שני, והוא מדחזינן שהוצרכה הגמ' לסיים והקורא קורא כסדרן, להבין עי"ז שמניחין כסדר הקורא, א"כ כל שלא הזכיר בפירוש שמניחין כסדר הקורא הרי זה כאילו אמר בפירוש כסדר המניח. (ויש לסייע לזה מקושית בעל העיטור על שיטת רש"י מ"ש מאבני אפוד שהיו מסודרים מימין לשמאל כהן גדול הנושאם כמ"ש בירושלמי סוטה, וסיים וז"ל, בעינא דאימא מילתא ומסתפינא מחבראי וקורא אני ע"ז וחלופא באבני אפוד עד יבא מורה צדק עכ"ל, ע"ש בש"א ח"ג מתפילין. נמצינו למדים מדבריו שלולי שסיימה הגמ' והקורא קורא כסדרן ואת זה פירשו כל

הראשונים שר"ל כסדר הקורא היינו אומרים כסדר המניח כאבני אפוד, ודו"ק) וזה טעות שהרי הגמ' (לגירסת הר"י אלברצלוני) סיימה והקורא קורא כסדרן.

ואפשר עוד להוסיף שהבין כן מלשון ומשווא פרשת קדש "דימיניה" ואולי הוא גרס "מימיניה" ואזי הלשון מורה דקאי מימין המניח (וכמש"כ בשו"ת הרמ"ע מפאנו כדלהלן בס"ד). וע"ז הוצרך להפוך את סדר מנין הפרשיות שמונה והולך, שבשמושא רבא הסדר קדש והיה כי שמע והיה אם שמוע, והוא כתב שמע (מימין המניח) והיה אם שמע והיה כי קדש (מימין הקורא) ע"ש. ואם הבין בשמושא רבא כרש"י לא היה צריך להפוך הסדר אלא רק לומר הויות להדדי, אלא ודאי הבין שהשמושא רבא הפוך מרש"י ומסדר כסדר המניח, וע"ז הדגיש הדבר בהפכו הסדר. (אח"כ ראיתי שכן הבין בספר משמרת שלום דף ט: ד"ה והנה. וכן בספר אשכבתא דרבי הערה מ"ב הובא דבריו בטעמי המנהגים עמ' י"ח ע"ש, ויש לעיין על דבריו ואכמ"ל).

וא"כ לפי תירוצו זה ס"ל להר"י אלברצלוני שדעת השמושא רבא הוא מימין המניח, ובהיות וישנם גירסאות שונות בספרי השמושא רבא, אזי לגירסא הויות להדדי הרי שהשמושא רבא הוא ממש כדעת הראב"ד, וא"כ תקשי אמאי לא הביא הראב"ד את השמושא רבא כמסייע לשיטתו כמו שהביא את רב האי גאון. וע"ז אפשר היה לומר שאולי בגירסת השמושא רבא שלו היה כסדר רש"י כמש"כ התוס' והרא"ש הנ"ל, אלא שכבר הבאנו לעיל משו"ת תמים דעים להראב"ד סי' ע"ט (ואף שתשובה זאת היא לר"א אב"ד, עכ"ז מדלא העיר עליה הראב"ד כלום ש"מ שס"ל כוותיה, ואכמ"ל)

(או כסדרן או הויות להדדי) לא יברך כלל עליהם. וה"ה שאין צריך לחוש לשיעור השמוש רבא הקורא, ולא ס"ל ^{אוצר החכמה} כהר"י אלברצלוני. וכבר כתב הרא"ש בקיצור שבסוף הלכות תפילין שלא נהגו בזה כהשמוש רבא ע"ש, ברם הכא הרוצה לחוש בזה לדעת השמוש רבא ולעשות תפילין כסדר רש"י ומימין הקורא ^{אוצר החכמה} ובשיעור אצבעיים על אצבעיים כשמוש רבא, ודאי יברך עליהם מדאין להם שיעור וברור בס"ד.

ואחרי הודיע אלוקים אותנו את כל זאת, נבוא בס"ד לבאר מה דעת רבינו האר"י ז"ל בזה, ותחילה וראש נעתיק לשון שער הכוונות בריש דרוש ו' מתפילין וז"ל, דע כי מורי ז"ל בתחילה היה מניח תפילין דרש"י ור"ת ביחד ומתפלל בהם תפילתו בשחרית כמ"ש בפרק הקומץ כי מקום יש בראש להניח בו ב' זוגות, ובמנחה לא היה מניח אלא תפילין דר"ת. ואח"כ עשה זוג תפילין דרש"י כסברת שמושא רבא שהם אצבעיים על אצבעיים ^{אוצר החכמה} וכו', וכבוקר היה לובש שני זוגות דרש"י ור"ת ובמנחה של שמושא רבא לבד, והיה אומר דתפילין אלו דשמושא רבא הם כפי שתי הסברות דרש"י ור"ת ועולים במקום ב' הסברות כי מוחין דאו"א שהם תפילין דרש"י ור"ת שניהם מתחברים יחד ונעשין זוג תפילין אחד וזהו טעם היותם אצבעיים כנגד או"א עכ"ל. וחזר על דבריו בקצור בדרוש ב' מדרושי מנחה וז"ל, גם היה נוהר לאמרה בטלית ותפילין וכבר כתבתי בתפילת שחרית כי בראשונה היה נוהג להניח במנחה תפילין כסברת ר"ת ואח"כ עשה זוג תפילין על דעת שימושא רבא והיה מניחם בתפילת המנחה, עכ"ל.

שבגידסתו דעת השמושא רבא היא הויות להדדי, אלא ודאי שהראב"ד סובר שלדעת השמושא רבא הסדר מימין הקורא, ולא ס"ל כהר"י אלברצלוני.

ברם מש"כ לעיל שהתוס' ס"ל שהשמושא רבא כרש"י לגמרי, לאחר העיון נראה דליכא הוכחה, שהרי התוס' הביאו שרב האי ס"ל כר"ת אבל לא העתיקו לשוננו, והראב"ד (שם) העתיק לשוננו שס"ל הויות להדדי ומימין המניח, וא"כ צריך אתה לומר שמש"כ בתוס' שהשמושא רבא כר"ת לאו דוקא אלא רק לענין הויות להדדי, ברם ר"ת ס"ל כסדר הקורא ושמושא רבא ס"ל כסדר המניח. וכן ראיתי שהעיר בהגהות ר' שמעלקא טויבש זצ"ל ע"ש, וה"ה הכא שאפשר לומר שמש"כ שבשמושא רבא משמע כסדר רש"י לא קאי אלא אסדר פרשיות קדש והיה כי יביאך שמע והיה אם שמוע, ברם פליג עליה בענין סדר הקורא וס"ל כסדר המניח, אלא שהרא"ש ס"ל כרש"י לגמרי וכנ"ל.

לפיכום. ישנם שתי נוסחאות בשמושא רבא כמ"ש בעיטור הנ"ל, ורוב הראשונים הנ"ל ס"ל דהשמושא רבא כרש"י, ואינך ס"ל דהשמושא רבא כר"ת. ולענין אי כסדר המניח או כסדר הקורא, הרי שרק הר"י אלברצלוני (לתירוץ ב') דהתפארת שמואל כנ"ל) סובר שלדעת השמושא רבא מימין המניח, ומהתוס' אין להוכיח דבר וכנ"ל, ומהרא"ש והראב"ד (והמרדכי) יש להוכיח דס"ל שלדעת השמושא רבא מימין הקורא וכנ"ל, על כן לא הזכירו הפוסקים שיטה זו שהיא דעת יחיד, וכמש"כ לעיל מהפרי מגדים הטעם שלא הזכירו שיטת הראב"ד, ולכן אין צריך לחוש לזה, ובודאי שהבא לחוש לזה ולהניח תפילין אלו שמסודרים מימין המניח

והנה מלשוננו כאן שאמר תפילין דרש"י
 כסברת שמושא רבא, משמע דס"ל
 דדעת השמושא רבא כרש"י ממש אלא
 שמוסיף עליו השמושא רבא שיעור
 אצבעיים על אצבעיים, ולכן להלן קורא
 שמם תפילין אלו דשמושא רבא, זוג
 תפילין על דעת שמושא רבא וכדו'.
 ומצאנו גם בספר שערי קדושה (ח"א ש"ד)
 שכתב לקשור תפילין כסברת רש"י ור"ת
 ושמושא רבא עכ"ל, הרי להדיא שהתפילין
 השלישי שהניחם האר"י ז"ל הוא על דעת
 השמושא רבא. וכן מבואר בדברי מה"ר
 שמואל ויטאל בסידורו מנחת ישראל
 בהקדמת מנחה וז"ל, בראשונה היה נוהג
 [האר"י ז"ל] להניח במנחה תפילין דר"ת,
 ואח"כ עשה תפילין ע"ד השמושא רבא
 ע"כ. ושם להלן קורא שמם בפשיטות כמה
 פעמים תפילין דשמושא רבא. וכן נראה
 מהגהת פרי עץ חיים (פ"ו מתפילין) שכתב
 שיש ג' מיני תפילין רש"י ור"ת ושמושא
 רבא ע"ש, והביא דבריו עמש"כ הר"ח
 ויטאל שהאר"י ז"ל היה מניחם במנחה,
 הרי ברור שתפילין אלו ע"ד השמושא
 רבא. וכן איתא במשנת חסידים (מסכת
 מנחה פ"א ה"ב) וז"ל, תפילין אלו יהיו
 של שמושא רבא שהם אצבעיים על
 אצבעיים, ולפיכך אע"פ שהם מסודרים
 כסברת רש"י עולים לב' הסברות וכו', הרי
 ברור שהבין שתפילין דשמושא רבא הם
 ממש דרש"י ורק בשיעורם פליגי. וכן הבין
 בספר שרף פרי עץ חיים (ט"ו ע"ג) שכתב
 וז"ל, והנה יש עוד תפילין הנקרא שמושא
 רבא שהם כסדר סברת רש"י רק שהם
 אצבעיים על אצבעיים, עכ"ל ע"ש.

הן אמת שמלשון הפרי עץ חיים (פ"ה
 מתפילין) והעו"ת (דל"ה רע"א) שכתב
 וז"ל, ואח"כ ציוה לעשות לו תפילין כסדר

רש"י אלא שהיו אצבעיים על אצבעיים
 רוחב וקומה מרובעים כנזכר בשמושא רבא
 ע"כ, אפשר לדייק שאין תפילין אלו
 כשמושא רבא לגמרי, דהשמושא רבא ס"ל
 מימין המניח והאר"י ז"ל ציוה כסדר רש"י
 דהיינו מימין הקורא אלא שלענין השיעור
 עשה אצבעיים על אצבעיים כנזכר
 בשמושא רבא. וכן הבינו בדעת האר"י ז"ל
 הר"מ זכות בהגהותיו למצת שימורים
 (ח"ד לחמי תודה סי' ז"ך. וכע"ז כתב
 בקול הרמ"ז תיקון ו' אות ט"ו ט"ז,
 ובאגרתו שנרפסה בסוף ספר קרית ספר
 ח"ב למאירי ז"ל אחרי התיקון העשירי
 ודו"ק). וכן מהר"י בסאן בשו"ת לחמי
 תודה סי' ז"ך שדעת השמושא רבא מימין
 המניח, והאר"י ז"ל ציוה לעשות מימין
 הקורא כרש"י ורק לענין השיעור כשמושא
 רבא. וכן כתב החיד"א להדיא במחזיק
 ברכה (בקונטרס אחרון סי' ל"ד אות ד')
 דה' תפילין נינהו רש"י ור"ת שמושא רבא
 וראב"ד וכרש"י אצבעיים על אצבעיים
 ע"ש. ואף שהחיד"א ס"ל (בשם הגדולים
 ערך רח"ו) שלשון הח' שערם עיקר ועליו
 יש לסמוך כנגד כנגד הפרי עץ חיים
 והעולת תמיד, עכ"ז היכא דאפשר
 להשוותם עדיף טפי, וכאן אפשר להסביר
 לשון שער הכוונות כך, ואח"כ עשה
 תפילין דרש"י ר"ל כסדרן, ומימין הקורא
 (וזה דלא כשמושא רבא), כסברת שמושא
 רבא שהם אצבעיים על אצבעיים ר"ל
 בפרט זה דהיינו שיעור אצבעיים על
 אצבעיים כסברת השמושא רבא, דאלת"ה
 א"כ הול"ל תפילין דשמושא רבא ותו לא
 מידי (וכן ראיתי שפירש כה"ר יעקב משה
 הלל בספר גלי הים עמ' מ"ו) ומה שקוראם
 אח"כ תפילין דשמושא רבא בסתם, ילמד
 סתום מן המפורש כנלענ"ד לבאר דעת
 החיד"א זצ"ל בהבנת דברי האר"י ז"ל.

וקומה מרובעים כנזכר בשמושא רבא, ור"ל שתפילין אלו שהם כסדר רש"י ממש מימין הקורא אלא ששיעורם אצבעיים על אצבעיים הם הם הנזכרים בשמושא רבא. (מאמר זה נמצא בכת"י ולא פורסם כלל ויתכן שרצה להוסיף בו דברים מדלא חתים עלה).

ומאידך אפשר ליישב הדברים גם לפי הבנתנו הראשונה בלשון שער הכוונות, ולבאר מש"כ בפרי עץ חיים ובעו"ת, ציוה לעשות לו תפילין כסדר רש"י ר"ל הפוך ממנהגו הראשון להניח כסדר ר"ת. אלא שהיו אצבעיים על אצבעיים רוחב

סימן י

בענין שמירת גופו כשמעוטר בתפילין

בהן כל הגופים נקיים בהפחה שיכולין להעמיד עצמן, עכ"ל. ובתוס' כתבו, אביי אמר שלא יפית בהן שיוכל לשמור עצמו מלהפיח עד שיסיר תפילין כדפירש בקונטרס (שהרי מה שפירש רש"י להעמיד עצמו א"א לפרש דהיינו להעמיד עצמו מלהפיח עד סוף התפילה וכדו', אלא עד שיחלוץ, ועיקר הקפידא שלא יפית בהן, ופשוט) אבל לא חייש שמא יישן אע"ג דפעמים יוכל להזהר משינה (זה לא מובן כ"כ, ובאמת בתוס' שבעין יעקב כתוב לא יוכל להזהר משינה, ונכון הוא מאד וכן משמע מהמשך הדברים, ודו"ק) ורבא מצריך גם שיוכל להעמיד עצמו בשעה שתאחזנו השינה שלא יישן פתאום, ומיהו אביי נמי מודה דאסור לישן בהם, כדתניא בפרק הישן (סוכה כ"ו). דאסור לישן

שא"ל. מאחר ולמדנו שאין להפיח בתפילין, ודבר זה קשה מאד וטרח רבה יש בדבר לחלוץ התפילין ולהפיח ואח"כ לחזור ולהניח התפילין, ועל כן שואלים אנחנו אם אין שום דרך להקל בזה באיזה אופן שהוא, וכששאלנו אחרים ראינו שהרבים אין נזהרים בזה. ואולי יש להם על מה שיסמוכו, נא להאיר עינינו בזה, ושכמ"ה.

תשובה. איתא במסכת שבת (דף מ"ט). א"ר ינאי תפילין צריכים גוף נקי כאלישע בעל כנפים. מאי היא, אביי אמר שלא יפית בהם, רבא אמר שלא יישן בהם. ופירש"י שלא יפית, שיכול להעמיד עצמו בשעת הרוח. שלא יישן בהם, שמא יפית או יראה קרי, אבל אם יכול להזהר שלא יישן